

Jolanta Zrałek

Ewolucja ekokonsumpcji i idei zrównoważonego rozwoju jako czynnik wpływający na zachowania podmiotów rynkowych

Ekonomiczne Problemy Usług nr 55, 335-347

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

*Jolanta Zrałek*¹

EWOLUCJA EKOKONSUMPCJI I IDEI ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU JAKO CZYNNIK WPŁYWAJĄCY NA ZACHOWANIA PODMIOTÓW RYNKOWYCH

Streszczenie

Idea ochrony środowiska naturalnego w istotny sposób wpływa na zachowania współczesnych podmiotów rynkowych. Wśród konsumentów przejawia się ona pod postacią ekokonsumpcji. W szerszym, obejmującym również sferę produkcji i politykę gospodarczą rządów ujęciu można natomiast mówić o koncepcji trwałego i zrównoważonego rozwoju. W artykule przedstawiona została ewolucja tych pojęć ze szczególnym uwzględnieniem najważniejszych inicjatyw międzynarodowych oraz rozwiązań przyjętych w Unii Europejskiej. Z uwagi na specyfikę rodzimej sytuacji społeczno-gospodarczej osobną część rozważań poświęcono problemom ekokonsumpcji i koncepcji zrównoważonego rozwoju w warunkach polskich.

Wstęp

Jednym z najbardziej widocznych obecnie trendów rynkowych jest szeroko rozumiana ekologizacja. Problemy związane z ochroną środowiska naturalnego stanowią ważny czynnik wpływający zarówno na funkcjonowanie przedsiębiorstw, jak i na zachowania konsumentów. Choć negatywne dla środowiska konsekwencje szybko rosnącej produkcji i konsumpcji po raz pierwszy dostrzeżono już w latach 60. XX wieku, a korzenie tego zjawiska sięgają czasów dużo wcześniejszych (są związane z XIX-wieczną rewolucją przemysłową), to zarówno międzynarodowe inicjatywy mające na celu ograniczenie i kontrolę tego wpływu, jak i zmiany w zachowaniach konsumentów następowały z dużym opóźnieniem. Dla pełnego zrozumienia dzisiejszych uwarunkowań rynkowych związanych z ochroną środowiska konieczne jest zatem prześledzenie ewolucji koncepcji zrównoważonego rozwoju, a w szczególności stanowiącej jej integralną część idei ekokonsumpcji.

¹ Jolanta Zrałek – dr, Katedra Badań Konsumpcji, Wydział Zarządzania, Akademia Ekonomiczna w Katowicach.

Istota ekokonsumpcji

Obecnie szacuje się, że udział działalności konsumpcyjnej jednostek i ich gospodarstw domowych w niszczeniu środowiska naturalnego sięga około 30-40%². Ma to swoje źródło przede wszystkim w tzw. nadkonsumpcji i zachowaniach określanych jako konsumpcjonizm (konsumizm). Stanowią one swego rodzaju ideologię wyrażającą się w konkretnych modelach i wzorach codziennego życia jednostki (w zakresie pracy, konsumpcji, czasu wolnego). W szerokim ujęciu konsumpcjonizm jest zjawiskiem kulturowym, koncepcją życia, która preferuje dynamikę posiadania nad świadomością bycia³. W praktyce oznacza to przerost konsumpcji ponad rzeczywiste ludzkie potrzeby⁴ i wynika z zakładanej przez jednostki tożsamości pomiędzy wysokim poziomem konsumpcji oraz wysokim poziomem i jakością życia. Występująca w krajach najwyżej rozwiniętych gospodarczo nadkonsumpcja zakłóca naturalną równowagę biologiczną, powodując m.in. powstanie efektu cieplarnianego, zanieczyszczenie powietrza i wody, zmniejszenie grubości powłoki ozonowej Ziemi czy erozję gleby, a w rezultacie prowadzi do pogorszenia warunków i jakości życia samych konsumentów⁵.

Reakcja na postępującą degradację środowiska naturalnego wymagała dokonania zasadniczych zmian w społecznie akceptowanych systemach wartości oraz związanych z nimi stylach życia. W sferze konsumpcji oznaczało to pojawienie się nowego nurtu określonego jako ekokonsumpcja (ekologizacja spożycia, trwała konsumpcja, konsumpcja ekologiczna, konsumpcja zrównoważona, zielona konsumpcja)⁶. Przejawia się ona w oszczędnym, racjonalnym wykorzystaniu dóbr konsumpcyjnych, ograniczeniu konsumpcji tych dóbr, które cechuje wysoka chłonność rzadkich, nieodnawialnych surowców oraz duża liczba odpadów pokonsumpcyjnych, a także w konsumowaniu tzw. dóbr ekologicznych (szczególnie ekologicznej żywności)⁷. W przeciwieństwie do nadkonsumpcji (konsumpcji nietrwalej, niezrównoważonej) nie stwarza ona zatem zagrożeń dla środowiska naturalnego i nie tworzy bodźców do intensywnego eksploatowania jego zasobów. W koncepcji trwalej konsumpcji zawarta jest bowiem idea społeczeństwa szanującego zasoby przyrody i posługującego się innym niż społeczeństwa konsumpcyjne systemem wartości⁸. W konsekwencji

² B. Martin, A.C. Simintiras, *The impact of green product lines on the environment: does what they know affect how they feel?*, „Marketing Intelligence & Planning” 1995, vol. 13, no. 4.

³ J. Gocko, *Podstawy i kształtowanie odpowiedzialności ekologicznej*, „Seminare” 2003, nr 19.

⁴ A. Papuziński, *Zrównoważony rozwój a współczesny problem ekologiczny: ontologia polityki ochrony środowiska*, w: *Zrównoważony rozwój. Od utopii do praw człowieka*, red. A. Papuziński, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz 2005, s. 37-39.

⁵ C. Tanner, S. Wolfing Kast, *Promoting sustainable consumption: Determinant of Greek purchases by Swiss consumers*, „Psychology & Marketing” October 2003, vol. 20 iss. 10.

⁶ Taka różnorodność określił wyniki z problemów w tłumaczeniu na język polski przyjętej w literaturze angielskojęzycznej kategorii „sustainable consumption”.

⁷ C. Bywalec, L. Rudnicki, *Konsumpcja*, PWE, Warszawa 2002, s. 131.

⁸ H. Jastrzębska-Smolaga, *W kierunku trwałej konsumpcji. Dylematy, zagrożenia, szanse*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 14.

ekokonsumpcję można zdefiniować jako taką konsumpcję, której formę i wielkość wyznacza zestaw proekologicznych wartości i postaw konsumenta prowadzących do świadomości ekologicznej (lub szerzej rozumianej świadomości społecznej) oraz ekologicznie (społecznie) odpowiedzialnego procesu podejmowania decyzji rynkowych⁹.

Koncepcja zrównoważonego rozwoju gospodarczego

Zdefiniowana powyżej ekokonsumpcja jest konsekwencją ogólnej refleksji nad koniecznością zmiany sposobu gospodarowania. Z jednej strony oczywiste wydaje się, że sposób ten nie może wstrzymywać procesu rozwoju gospodarczego lub wręcz cofać osiągniętego już stopnia tego rozwoju. Z drugiej – nowy sposób gospodarowania zasobami musi uwzględniać swoje ekologiczne i społeczne konsekwencje. Takim kompromisowym rozwiązaniem jest zaproponowana w latach 70. XX wieku koncepcja nazwana trwałym i zrównoważonym rozwojem gospodarczym (*sustainable development*)¹⁰, w języku polskim określana też mianem rozwoju zrównoważonego, samopodtrzymującego się, stabilnego oraz ekorozwoju¹¹. Bez względu na przyjęte tłumaczenie angielskiego źródłosłowu, istotą trwałego i zrównoważonego rozwoju jest zapewnienie trwałej poprawy jakości życia współczesnych i przyszłych pokoleń przez kształtowanie właściwych proporcji między trzema rodzajami kapitału: ekonomicznym, ludzkim i przyrodniczym¹². W praktyce oznacza to:

- wzrost gospodarczy uwzględniający wymogi ochrony środowiska,
- ekologicznie zmodyfikowany rozwój określonych form życia społecznego (polityka ekologiczna),
- zmianę (postulat wprowadzenia nowych zasad) relacji między państwami, społecznościami ludzkimi w kontekście tworzenia się zglobalizowanej ludzkości,
- zmianę dotychczasowego paradygmatu społecznego, rewolucję ekologiczną, nową wizję społeczną opartą na zasadach dostosowanych do możliwości przyrody i zarazem urzeczywistniająca ideały samorządności i uniwersalnej moralności,
- konieczny etap na drodze do społeczeństwa ekologicznego, w trakcie którego dokonana zostanie zasadnicza przemiana świadomości ludzi oraz procesów gospodarczych, technologii i stosunków politycznych oraz relacji między państwami w skali globalnej¹³.

⁹ Por. J. Moisander, S. Pesonen, *Narratives of sustainable ways of living: Constructing the self and the others as a green consumer*, „Management Decision” London 2002, vol. 40 iss. 4.

¹⁰ D. Kielczewski, *Trwały i zrównoważony rozwój a polityka regionalna i lokalna UE*, <http://www.wsseuczelnia.edu.pl/public/polreg/5.doc>.

¹¹ J. Reichel, *Czas ziemi*, Wyd. Zielone Brygady, Kraków 2006, s. 34.

¹² B. Piontek, *Koncepcja rozwoju zrównoważonego i trwałego Polski*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 27.

¹³ Z. Hull, *Filozofie zrównoważonego rozwoju*, w: *Zrównoważony rozwój. Od utopii do praw...*, s. 56.

O tak szerokim rozumieniu koncepcji trwałego i zrównoważonego rozwoju decyduje fakt, że ma ona charakter interdyscyplinarny. Łączą się w niej wątki filozoficzne, polityczne, przyrodnicze i ekonomiczne. Można ją zatem traktować zarówno jako pewną ideę społeczno-filozoficzną, jak i kierunek rozwoju gospodarczego oraz kierunek badań naukowych¹⁴. Jednocześnie podkreślić należy, że bez względu na podejście w koncepcji trwałego i zrównoważonego rozwoju chodzi właśnie o rozwój, a więc o doprowadzenie do zmian jakościowych, a nie o wzrost gospodarczy. Ten ostatni oznacza bowiem jedynie zmiany ilościowe, abstrahując od ich kosztów społecznych i środowiskowych¹⁵.

Najogólniej rzecz biorąc, podstawowymi normatywnymi celami trwałego i zrównoważonego rozwoju są: sprawiedliwość wewnątrzpokoleniowa, sprawiedliwość międzypokoleniowa oraz sprawiedliwość wobec istot pozaludzkich¹⁶. Pierwszy z wymienionych celów oznacza dążenie do poprawy jakości życia współczesnych społeczeństw. Z celu drugiego wynika konieczność postrzegania procesów rozwojowych w długiej perspektywie czasowej, tak aby zagwarantować odpowiednią jakość życia również przyszłym pokoleniom. Trzeci z wymienionych celów jest najbliższej związany z tradycyjnie rozumianymi zagadnieniami ochrony środowiska. Jego osiągnięcie oznacza bowiem taki sposób gospodarowania naturalnymi zasobami, który umożliwi ich odtworzenie.

Ewolucja ekokonsumpcji i idei zrównoważonego rozwoju na świecie

Uwaga rodzących się w latach 60. XX stulecia społecznych ruchów ekologicznych skupiona była przede wszystkim na problemach zanieczyszczenia środowiska przez duże zakłady przemysłowe oraz na nadmiernym, rozrzutnym zużyciu wykorzystywanych w procesie produkcji surowców naturalnych¹⁷. Zagadnienia ochrony środowiska dalekie były zatem od spraw codziennego życia jednostki i jako takie miały znikome przełożenie na indywidualne zachowania konsumpcyjne. Dodatkowym ograniczeniem w popularyzacji idei ochrony środowiska był fakt, iż na przełomie lat 60. i 70. ekologię i konsumpcję traktowano jako dwie wzajemnie wykluczające się kwestie. Wychodzono z założenia, że jedynym sposobem na ograniczenie zanieczyszczeń jest ilościowe ograniczenie konsumpcji, co oczywiście nie znajdowało szerokiego poparcia konsumentów¹⁸. Jednak to właśnie w czasie, gdy w najwyższej rozwiniętych gospodarczo krajach rozkwitał konsumpcjonizm, na szczelbu międzynarodowym zaczęto

¹⁴ D. Kielczewski, *Konsumpcja a perspektywy trwałego i zrównoważonego rozwoju*, Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2004, s. 24 i dalsze.

¹⁵ S. Kozłowski, *Droga do ekorozwoju*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 1994, s. 79.

¹⁶ D. Kielczewski, *Trwały...*

¹⁷ R.D. Straughan, J.A. Roberts, *Environmental segmentation alternatives: A look at green consumer behavior in the new millennium*, „Journal of Consumer Marketing” 1999, vol. 16, iss.6.

¹⁸ B.B. Schlegelmilch, G.M. Bohlen, A. Diamantopoulos, *The link between green purchasing decisions and measures of environmental consciousness*, „European Journal of Marketing” 1996, vol. 30 no. 5.

podejmować pierwsze planowe działania na rzecz zmiany sposobu gospodarowania zasobami naturalnymi. Oficjalne stanowisko w sprawie konieczności ograniczenia negatywnego wpływu człowieka na środowisko zajęła Organizacja Narodów Zjednoczonych. Jego wyrazem był opublikowany w 1969 roku raport sekretarza generalnego ONZ U'Thanta zatytułowany „Człowiek i jego środowisko” oraz wydana w roku 1972 Deklaracja Sztokholmska, w której środowisko naturalne potraktowano jako wszystko to, co jest potrzebne człowiekowi, aby żyć w godności i dobrobycie¹⁹.

W tym samym 1972 roku opublikowano również pierwszy, alarmujący w swej wymowie, raport Klubu Rzymskiego. Stwierdzono w nim, że utrzymanie takiego tempa rozwoju ludzkości, jakie można było obserwować od początku ery przemysłowej, bez wprowadzenia radykalnych zmian w zachowaniu się człowieka najdalej w latach 80. XX wieku doprowadzi do całkowitej zagłady jądrowej lub ekologicznej. Postulowany w tym dokumencie „rozwoj zerowy”, chociaż ostro krytykowany głównie przez kraje Trzeciego Świata, uznać należy za pierwsze podwaliny koncepcji trwałego i zrównoważonego rozwoju gospodarczego²⁰.

Równoległe z rozwojem masowej konsumpcji postępowała też ewolucja społecznych nurtów związanych z ekologią. Już w latach 80. organizacje ekologiczne zaczęły wywierać ogromny nacisk na media masowe, promując postawy przyjazne środowisku naturalnemu. W wyniku takich działań pojedyncze osoby zaczęły dostrzegać wpływ własnego zachowania na to środowisko oraz bezpośrednie powiązania konsumpcji z problemem wyczerpujących się zasobów naturalnych. Uświadomiono sobie, że stan środowiska determinuje zarówno obecny poziom życia, jak i możliwość przetrwania dla przyszłych pokoleń²¹. Równocześnie też stwierdzono, że w dążeniach do ograniczenia degradacji środowiska alternatywą dla radykalnego obniżenia poziomu konsumpcji może być zastąpienie dotychczas kupowanych produktów ich bardziej ekologicznymi substytutami²². W miejsce znanego z lat 70. hasła „Konsumujmy mniej” lub „Nie konsumujmy” zielona konsumpcja proklamowała nowe „Konsumujmy uważniej”²³. Do takiej zmiany nastawienia społecznego w dużym stopniu przyczyniły się kolejne inicjatywy organizacji międzynarodowych. W roku 1983 ONZ powołała Światową Komisję ds. Środowiska i Rozwoju, której przewodniczyła premier Norwegii Gro Harlem Brundtland²⁴. Wydany w 1987 roku dokument końcowy prac komisji zwany od nazwiska przewodniczącej Raportem Brundtland jako pierwszy proklamował zasadę zrównoważonego rozwoju²⁵. Zawarta

¹⁹ B. Piontek, op. cit., s. 28.

²⁰ S. Kozłowski, op. cit., s. 32.

²¹ Por. A. Ching Biu Tse, F. Hong Kit Yim, *How do consumers perceive clear and transparent products?*, „International Journal of Commerce&Management” 2002, vol. 12, issue 1.

²² B.B. Schlegelmilch, G.M. Bohlen, A. Diamantopoulos, op. cit.

²³ *The ethical consumer*, red. R. Harrison, T. Newholm, D. Shaw, Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Dehli 2005, s. 49.

²⁴ *Komisja Europejska*, http://ec.europa.eu/sustainable/history/index_en.htm.

²⁵ H. Lisiecka, *Zasada zrównoważonego rozwoju w polityce państwa*, w: *Zrównoważony rozwój. Od utopii do praw...*, s. 247.

w nim definicja, zgodnie z którą rozwój zrównoważony to taki, który zapewnia zaspokojenie potrzeb obecnej generacji bez ograniczania możliwości zaspokojenia potrzeb przyszłych pokoleń rozszerzała dyskusję na temat problemów ochrony środowiska naturalnego o dodatkowy, społeczno-ekonomiczny aspekt²⁶. W miejsce ekokonsumpcji zaczęto mówić o szerzej rozumianej konsumpcji zrównoważonej.

Ostateczne upowszechnienie się postaw proekologicznych w krajach wysoko rozwiniętych przypadło na lata 90. XX stulecia. O ile z punktu widzenia konsumentów lata 60. można opisać jako czas „przebudzenia”, 70. określić mianem „podjęcia działań”, a 80. nazwać „czasem odpowiedzialności”, o tyle lata 90. były erą „siły rynkowej”. W tym czasie konsumenci uświadomili sobie w pełni, że środowisko naturalne jest bardziej delikatne niż dotychczas sądzono i w związku z tym wprowadzanie ograniczeń w eksploatacji jego zasobów stało się koniecznością, a nie jedynie aktem ich dobrej woli²⁷. Takim zmianom samej idei ekokonsumpcji towarzyszyła znaczna intensyfikacja działań na rzecz zrównoważonego rozwoju. Został on powszechnie zaakceptowany na zorganizowanej przez ONZ w 1992 roku w Rio de Janeiro konferencji „Środowisko i rozwój”, znanej także jako Szczyt Ziemi²⁸. O przełomowym charakterze tej konferencji świadczy fakt, że w jej trakcie po raz pierwszy uwagę świata skoncentrowano na związku pomiędzy ochroną środowiska a warunkami gospodarczymi i sprawiedliwością społeczną²⁹. niespotykana wcześniej była też skala podjętej w Rio dyskusji – w konferencji uczestniczyli reprezentanci aż 178 krajów. W jej efekcie podpisano kilka istotnych dokumentów końcowych, do których należą: Deklaracja z Rio w sprawie środowiska i rozwoju, Agenda 21, Ramowa Konwencja Klimatyczna, Konwencja o Bioróżnorodności oraz Deklaracja o Lasach³⁰.

Z punktu widzenia praktycznej implementacji przyjętych w Rio założeń największe znaczenie miała Agenda 21 będąca globalnym programem działań na rzecz osiągnięcia zrównoważonego rozwoju w XXI wieku. Dokument ten składa się z czterdziestu rozdziałów, przy czym osobny, czwarty rozdział w całości poświęcony został zagadnieniom dotyczącym koniecznych zmian wzorów konsumpcji – przejścia od konsumpcji niezrównoważonej (nadkonsumpcji) do konsumpcji zrównoważonej³¹. W rozdziale tym, bazując na przyjętym w koncepcji zrównoważonego rozwoju antropocentrycznym podejściu do problemów ochrony środowiska naturalnego powiązано je z powszechnie występującym na świecie problemem biedy. Stwierdzono, że jedynie zrównoważona konsumpcja pozwoli zaspokoić podstawowe potrzeby mieszkańców krajów Trzeciego Świata, ograniczając jednocześnie marnotrawstwo

²⁶ N. Mohan Das Gandhi, V. Selladurai, P. Santhi, *Unsustainable development to sustainable development: a conceptual model*, „Management of Environmental Quality: An International Journal” 2006, vol. 17, no. 6.

²⁷ S.P. Kalafatis, M. Pollard, R. East, M.H. Tsogas, *Green marketing and Ajzen's theory of planned behaviour: a cross-market examination*, „The Journal of Consumer Marketing” 1999, vol. 16, iss. 5.

²⁸ J. Reichel, op. cit., s. 35.

²⁹ *Droga do Johannesburga* <http://www.unic.un.org.pl/johannesburg/droga.php>.

³⁰ *Ministerstwo Środowiska*, <http://www.mos.gov.pl/rio10/index.html>.

³¹ *Organizacja Narodów Zjednoczonych*, <http://www.un.org/esa/sustdev/documents/agenda21/english/agenda21chapter4.htm>.

i nadmierne zużycie zasobów w krajach najbogatszych. W konsekwencji przyjęto dwa zasadnicze cele dotyczące konsumpcji:

- a) promocję takich wzorów konsumpcji i produkcji, które ograniczą ich negatywny wpływ na środowisko i zarazem pozwolą zaspokoić podstawowe ludzkie potrzeby,
- b) popularyzowanie wiedzy na temat roli konsumpcji w procesie degradacji środowiska naturalnego oraz doprowadzenie do powstania bardziej zrównoważonych wzorów konsumpcji.

W Agendzie podkreślono jednocześnie, że osiągnięcie tych celów wymaga ścisłej współpracy pomiędzy krajami rozwiniętymi gospodarczo i państwami rozwijającymi się. Wzory konsumpcji zrównoważonej powinny być kreowane w tej pierwszej grupie, a następnie przenoszone do biedniejszych państw przy znacznym wsparciu technologicznym ze strony krajów wzorotwórczych. W każdym z państw zadania te muszą być realizowane zarówno przez rząd, jak i przez odpowiednie organizacje społeczne. Wśród sposobów i narzędzi umożliwiających osiągnięcie trwałej i zrównoważonej konsumpcji szczególnie wyróżniono badania konsumentów (wypracowanie konkretnych metod badawczych i mierników pozwalających na ocenę stopnia zaawansowania zmian we wzorach konsumpcji) oraz adresowane zarówno do konsumentów, jak i do przedsiębiorców programy edukacyjne (zwiększające świadomość ekologiczną i promujące konkretne, proekologiczne zachowania).

Kolejnym krokiem w kierunku wdrażania zrównoważonego rozwoju był Szczyt Ziemi w Johannesburgu, który odbył się dokładnie 10 lat po konferencji w Rio. Oficjalnie nosił on nazwę Światowego Szczytu Zrównoważonego Rozwoju i zgromadził przedstawicieli około 190 państw³². Konferencja ta nie miała jednak tak przełomowego znaczenia, jak pierwszy Szczyt w Rio. Opublikowana w 2002 r. Deklaracja z Johannesburga nie zawierała wielu proponowanych wcześniej rozwiązań. Między innymi złagodzone w niej sformułowania dotyczące odpowiedzialności przedsiębiorstw, nie zaakceptowano stwierdzenia, że poważną przeszkodą dla zrównoważonego rozwoju jest zadłużenie krajów rozwijających się, nie ostrzeżono też, że niektóre rodzaje energii przyczyniają się do zmiany klimatu i pustoszenia³³.

Pod koniec lat 90. rozwój idei zielonej konsumpcji stracił swój pierwotny impet. Wyniki badań rynku wskazywały na istnienie znaczącej luki pomiędzy ekologicznymi przekonaniami i rzeczywistymi zachowaniami rynkowymi konsumentów. Był to m.in. efekt braku zaufania do przedsiębiorstw zachwalających swoje produkty jako przyjazne dla środowiska. Wraz z przełomowym wydarzeniem, jakim był pierwszy Szczyt Ziemi, nastąpiła swoista moda na ekokonsumpcję. Ten proekologiczny entuzjazm konsumentów często był jednak wykorzystywany przez firmy, które z ochroną środowiska nie miały nic wspólnego, a jedynie liczyły na większy zysk, sprzedając swoje produkty pod

³² J. Reichel, op. cit. s. 35.

³³ A. Lisowska, *Zrównoważony rozwój i subsydiarność jako podstawowe zasady polityki ochrony środowiska Unii Europejskiej*, w: *Zrównoważony rozwój. Od utopii do praw...*, s. 233.

hasłem ekologii³⁴. Dodatkowo wraz z początkiem XXI wieku nastąpił też rozłam wśród samych ekokonsumentów. Bardziej liberalni z nich uważali, że wybór przyjaznych środowisku naturalnemu produktów jest indywidualną sprawą każdego człowieka i tylko od ludzkiej dojrzałości zależy, czy siła przetargowa, jaką mają konsumenci na rynku, przełoży się na jego „zazielenienie”. Radykalny odłam ekokonsumentów, hołdując zasadom tzw. głębokiej ekologii, postulował natomiast konieczność znacznego ograniczenia konsumpcji, postrzegając konsumenta nie jako „wyborcę” na rynku, ale jako „sędziego” w sprawie ochrony naturalnych zasobów Ziemi³⁵.

Wyraźną stagnację można też zauważyć w podejmowanych na rzecz ochrony środowiska inicjatywach międzynarodowych. Jej dowodem jest chociażby fiasko Szczytu Klimatycznego, który odbył się w 2009 roku w Kopenhadze. Wbrew oczekiwaniom organizacji ekologicznych obradujący tam przywódcy nie zdołali uzgodnić poziomu redukcji dwutlenku węgla po 2012 roku³⁶.

Ewolucja ekokonsumpcji i idei zrównoważonego rozwoju w krajach Unii Europejskiej

Kolebką proekologicznych ruchów konsumenckich były kraje Europy Zachodniej. Dopiero z nich idea ekokonsumpcji rozprzestrzeniła się, zyskując popularność w innych wysoko rozwiniętych państwach, w tym przede wszystkim w Stanach Zjednoczonych. W konsekwencji ochrona środowiska przyrodniczego była wpisana w politykę krajów europejskich w zasadzie już od momentu powstania EWG. Pierwsze działania Wspólnoty w tym zakresie sięgają początków lat 70. Wprawdzie nie było jeszcze wtedy bezpośrednich traktatowych podstaw do prowadzenia wspólnej polityki w dziedzinie ochrony środowiska, jednak wiadomo było, że rozwój gospodarczy krajów członkowskich przyczynia się do degradacji przyrody w całej Wspólnocie. W ustanawiającym istnienie EWG Traktacie Rzymskim zawarto cel „harmonijnego rozwoju”, który potraktowano jako zielone światło dla podjęcia wspólnych inicjatyw w dziedzinie ochrony środowiska³⁷. W 1972 roku na szczycie w Paryżu szefowie państw i rządów WE zlecieli Komisji Europejskiej przygotowanie programu działań na rzecz takiej ochrony. Pierwsze trzy programy realizowano kolejno w latach 1973-1975, 1976-1981, 1982-1986. Stanowiły one swoje uzupełnienie i rozwinięcie, a podjęte w ich ramach działania koncentrowały się jedynie na likwidowaniu skutków zanieczyszczeń środowiska naturalnego³⁸. Przełom w unijnej polityce ochrony środowiska nastąpił dopiero wraz z przyjęciem czwartego programu realizowanego w latach 1987-1992.

³⁴ K. Peattie, A. Crane, *Green marketing: legend, myth, farce or prophesy?* „Qualitative Market Research: An International Journal” 2005, vol. 8 no. 4.

³⁵ *The ethical consumer...*, s. 49-50.

³⁶ *Szczyt klimatyczny w Kopenhadze*, <http://www.twojaeuropa.pl/1204/szczyt-klimatyczny-w-kopenhadze>

³⁷ *Sejm RP, Ośrodek Informacji i dokumentacji Europejskiej*, <http://libr.sejm.gov.pl/oide/index.php?topic=polityki&id=srodowisko>.

³⁸ *Polityka ochrony środowiska*, http://www.exporter.pl/zarzadzanie/patrz_rowniez/unia_2_srodowisko.html.

Zapoczątkował on bowiem zintegrowaną ochronę, ustanawiając podstawy unijnej polityki ekologicznej, co pozwoliło na przejście od działań nastawionych na likwidację zanieczyszczeń do inicjatyw zapobiegawczych³⁹. Legitymizację prawną swych poczynań Wspólnota uzyskała w Jednolitym Akcie Europejskim, który wszedł w życie w 1987 roku. Wówczas do traktatu o WE wprowadzono nowy tytuł „Środowisko naturalne”⁴⁰.

Wykładnia zasady zrównoważonego rozwoju znalazła odzwierciedlenie w przyjętym w 1992 roku Traktacie z Maastricht (Traktat o Unii Europejskiej) i stała się podstawą piątego programu UE w dziedzinie ochrony środowiska realizowanego w latach 1993-2000. Skoncentrowano się w nim na osiągnięciu pożądanej równowagi pomiędzy działaniami człowieka i rozwojem gospodarczym a ochroną środowiska. W ramach piątego programu dostrzeżono też konieczność uwzględniania problematyki środowiskowej podczas formułowania i wprowadzania w życie innych polityk, a także w decyzjach władz państwowych i w kształtowaniu indywidualnych zachowań⁴¹.

W 2001 roku została opracowana i opublikowana przez Komisję Europejską propozycja kolejnego, szóstego już programu działań w dziedzinie środowiska naturalnego. Program ten zatytułowano „Środowisko 2010: nasza przyszłość zależy od naszego wyboru”, a jego realizację przewidziano na lata 2001-2010⁴². Szósty program priorytetowo traktuje cztery dziedziny: przeciwdziałanie zmianom klimatycznym, ochronę przyrody i różnorodności biologicznej, troskę o wpływ środowiska naturalnego na zdrowie oraz oszczędność w wykorzystaniu zasobów naturalnych i gospodarkę odpadami⁴³. Jednocześnie do osiągnięcia formułowanych w tych dziedzinach celów w większym niż dotychczas stopniu wykorzystywane są instrumenty rynkowe, takie jak: podatki pośrednie, opłaty, dotacje celowe i zbywalne uprawnienia do emisji zanieczyszczeń. Mają one służyć do stworzenia nowej struktury bodźców ekonomicznych dla podmiotów gospodarczych i konsumentów⁴⁴.

Ewolucja ekokonsumpcji i idei zrównoważonego rozwoju w Polsce

Z uwagi na szczególne uwarunkowania polityczne i gospodarcze w Polsce ewolucja ekokonsumpcji i zrównoważonego rozwoju przebiegała w sposób inny niż w wysoko rozwiniętych krajach Zachodu. Przed 1989 rokiem przemysł ciężki i chemiczacja rolnictwa doprowadziły do znacznej degradacji środowiska naturalnego. Jednak podobnie jak w pozostałych krajach byłego bloku komunistycznego problemy

³⁹ Program wieloletni środowisko a zdrowie, http://www.ietu.katowice.pl/wpr/Lista_faktow.htm.

⁴⁰ Polityka ochrony środowiska...

⁴¹ A. Lisowska, op. cit., s. 235.

⁴² Polityka ochrony środowiska...

⁴³ Sejm RP, Ośrodek Informacji i Dokumentacji Europejskiej, <http://libr.sejm.gov.pl/oide/index.php?topic=polityki&id=srodowisko>.

⁴⁴ Zielona księga. Instrumenty rynkowe na potrzeby polityki w zakresie ochrony środowiska i w dziedzinach pokrewnych, Komisja Wspólnot Europejskich, Bruksela 28.03.2007.

związane z ochroną środowiska traktowano w Polsce jako oczywisty koszt funkcjonowania gospodarki centralnie planowanej⁴⁵. Nie oznacza to, że nikt nie dostrzegał zagrożeń płynących z rabunkowego gospodarowania zasobami naturalnymi. Możliwości podjęcia konkretnych działań naprawczych były jednak znacznie, o ile nie całkowicie ograniczane interesem politycznym. W konsekwencji wszelkie proekologiczne inicjatywy zaczęto w naszym kraju podejmować z opóźnieniem.

Pierwszy w Polsce raport, w którym domagano się zasadniczych zmian w podejściu do ochrony środowiska, powstał na przełomie 1979 i 1980 roku. Zatytułowano go „Raport o stanie zagrożenia środowiska przyrodniczego w Polsce”, a jego autorzy – grupa niezależnych pracowników nauki, skierowali go bezpośrednio do Rady Państwa. W dokumencie tym stwierdzono, że (wbrew oficjalnej propagandzie) środowisko naturalne ulega w Polsce stałej degradacji. W związku z tym autorzy postulowali konieczność zmiany dotychczasowej polityki państwa w tej dziedzinie. Postulat taki nie wywołał żadnej konkretnej reakcji ze strony rządzących, niemniej jednak jego późniejsza publikacja na łamach czasopisma „Przyroda Polska” była początkiem publicznej debaty na temat zagrożeń ekologicznych kraju. W konsekwencji lata 80. przyniosły w Polsce rozwój społecznych ruchów ekologicznych, które stopniowo zaczęły odgrywać coraz większą rolę w kształtowaniu ekologicznej świadomości obywateli⁴⁶.

Kolejnym ważnym z punktu widzenia rozwoju ekokonsumpcji wydarzeniem były obrady Okrągłego Stołu w 1989 roku. Strona opozycyjna postulowała wówczas, aby polityka ochrony środowiska umożliwiała pełne wprowadzenie w naszym kraju koncepcji zrównoważonego rozwoju dostosowanej do warunków gospodarki rynkowej⁴⁷. Udało się sformułować 27 dotyczących tej kwestii postulatów i ustalić konkretne terminy ich realizacji. Zakładano wówczas, że nastąpi ona w ciągu dwóch kolejnych lat. Niestety plany te okazały się być jedynie listą entuzjastycznych życzeń. Po zakończeniu obrad Okrągłego Stołu nie podjęto działań w zakresie wprowadzania w życie wynegocjowanych przy tzw. stoliku ekologicznym postanowień, pozostawiając je jedynie w formie deklaratywnej⁴⁸.

Po raz pierwszy swój konkretny wyraz koncepcja trwałego rozwoju znalazła w uchwale Sejmu z 1991 roku. Przyjęto wówczas założenia polityki ekologicznej państwa, której głównym punktem było odejście od wąsko rozumianej ochrony środowiska na rzecz zrównoważonego rozwoju gospodarczego. Rozpoczęta w ten sposób debata ekologiczna na szczęblu władzy ustawodawczej zakończona została przyjęciem przez Sejm w 1995 roku uchwały w sprawie zrównoważonego rozwoju.

⁴⁵ C. Gurau, A. Ranchhod, *International green marketing: A comparative study of British and Romanian firms*, „International Marketing Review” 2005, vol. 22 no. 5.

⁴⁶ Zob. S. Kozłowski, op. cit., s. 9-10.

⁴⁷ H. Lisicka, *Zasada zrównoważonego rozwoju w polityce państwa*, w: *Zrównoważony rozwój. Od utopii do praw...*, s. 248.

⁴⁸ S. Kozłowski, op. cit., s. 12.

Zobowiązywała ona przedstawicieli władzy wykonawczej do przeniesienia zasad takiego rozwoju na grunt realizowanej polityki gospodarczej⁴⁹.

Przestrzeganie zasad zrównoważonego rozwoju zagwarantowane zostało też w polskim ustawodawstwie. Generalne odniesienie do tej koncepcji znalazło się w akcie prawnym najwyższego rzędu, jakim jest przyjęta w 1997 roku Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Zgodnie z treścią artykułu 5 w rozdziale I Konstytucji „Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolność i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”⁵⁰. Oficjalna definicja zrównoważonego rozwoju znalazła się natomiast w Ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 roku Prawo ochrony środowiska. W artykule 3 punkt 50) Ustawy stwierdzono, że „przez zrównoważony rozwój rozumie się taki rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwarantowania możliwości zaspokojenia podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń”⁵¹. Zawarte w Ustawie przepisy były efektem intensywnych starań Polski o wejście do struktur Unii Europejskiej. Odzwierciedlają one treść około 20 unijnych dyrektyw, których wdrożenie w życie i respektowanie było niezbędnym warunkiem w realizowanym przez Polskę programie dostosowawczym. Najważniejsze zalecenia dotyczyły dostępu do informacji o środowisku oraz udziału społeczeństwa w procesach decyzyjnych z dziedziny ochrony środowiska.⁵²

Wzorem inicjatyw regulacyjnych podejmowanych w Unii Europejskiej również w naszym kraju przygotowano konkretne programy i strategie dotyczące ochrony środowiska naturalnego. Zobowiązaniem do realizacji konstytucyjnej zasady zrównoważonego rozwoju była opracowana w 1999 roku „Strategia zrównoważonego rozwoju Polski do 2025 roku”.⁵³ Zgodnie z wymogami ustawy Prawo ochrony środowiska powstawały też konkretne programy mające na celu stworzenie niezbędnych warunków ochrony przyrody. Określono w nich cele i priorytety ekologiczne, rodzaj i harmonogram działań proekologicznych oraz środki niezbędne do realizacji celów⁵⁴. Pierwszy tego typu dokument powstał już w roku 1991 i obejmował lata 1991-2002. Wyznaczył on główne kierunki i priorytety ochrony środowiska w powiązaniu ze zmianami ustrojowymi, jakie miały wówczas miejsce w naszym

⁴⁹ H. Lisicka, op. cit., s. 249.

⁵⁰ *Konstytucja Rzeczypospolitej oraz komentarz do Konstytucji RP z 1997 roku*, red. J. Bocia, Wrocław 1998, s. 22-23.

⁵¹ *Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 roku Prawo ochrony środowiska*, Dz.U.2001.62.627 z dnia 20 czerwca 2001 roku.

⁵² *Kancelaria Prezesa Rady Ministrów*, http://www.kprm.gov.pl/archiwum/1937_2742.htm.

⁵³ B. Piontek, op. cit., s. 153.

⁵⁴ A. Erechemla, *Projekt polityki ekologicznej państwa*, „Środowisko” 2006, nr 18 (330).

kraju⁵⁵. Dokument „II Polityka ekologiczna państwa” został przyjęty w 2000 roku, a więc podobnie jak poprzedni jeszcze przed uchwaleniem Ustawy Prawo ochrony środowiska. Obejmował on lata 2000-2003 i zakładając znane z rozwiązań unijnych antropocentryczne podejście do problemów ochrony przyrody, rozszerzał wprowadzone w pierwszym programie pojęcie ekorozwoju, zastępując go kategorią rozwoju zrównoważonego. Założenia II Polityki dostosowywały polską politykę ekologiczną do programów unijnych.

Przyjęta w 2003 roku „III Polityka ekologiczna państwa na lata 2003-2006 z uwzględnieniem perspektywy na lata 2007-2010” aktualizowała i uszczegóławiała poprzedni program, dostosowując go do założeń szóstego programu działań UE w dziedzinie ochrony środowiska. Podobne zadanie ma również „IV Polityka ekologiczna państwa na lata 2007-2010 z uwzględnieniem perspektywy na lata 2011-2014”.⁵⁶ W zakresie kształtowania proekologicznych postaw konsumentów najnowsze polskie programy są zatem zgodne z polityką unijną. Podkreśla się w nich, że stwarzany przez konsumentów popyt (lub też jego brak) jest istotnym bodźcem dla rozwoju zrównoważonej produkcji, a skuteczność jego działania może być znacznie większa od jakichkolwiek innych instrumentów – prawnych czy organizacyjnych. Stanowi to przesłankę do większego niż dotychczas nacisku na sterowanie takim popytem. Podstawowymi narzędziami mają być edukacja (wprowadzenie problematyki ekokonsumpcji do programów szkolnych, do oferty programowej publicznych środków przekazu, obowiązek umieszczania informacji dotyczących wpływu na środowisko na etykietach produktów oraz rozbudowa systemu certyfikacji ekologicznej towarów) oraz konkretne instrumenty rynkowe (w uzasadnionych przypadkach subsydiowanie cen produktów ekologicznych i wspieranie ich marketingu oraz reklamy)⁵⁷.

Powyższe rozważania dowodzą, jak ważnym bodźcem dla rozwoju ekokonsumpcji w Polsce jest członkostwo naszego kraju w Unii Europejskiej. Akcesja pozwoliła Polsce nadrobić wynikające ze zmian systemowych opóźnienia w dziedzinie ochrony środowiska poprzez zaadaptowanie sprawdzonych już w Europie Zachodniej rozwiązań regulacyjnych.

THE EVOLUTION OF GREEN CONSUMPTION AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT AS A FACTOR INFLUENCING MARKET ENTITIES BEHAVIORS

Summary

Under the circumstances of contemporary economy the idea of environment protection is an important factor influencing market entities behaviors. The environmental movement among consumers occurs as a green consumption. Discussing this problem in a broader perspective,

⁵⁵ *Program wieloletni...*

⁵⁶ A. Erechemla, *Projekt...*, op. cit.

⁵⁷ *Polityka ekologiczna*, Ministerstwo Środowiska, http://www.mas.gov.pl/1materiały_informacyjne/raporty_opracowania/polityka_ekologiczna_2003_2006.pdf

including enterprises and economic policy, there is a concept of sustainable development. The evolution of both green consumption and sustainable development has been described in this paper. The discussion is undertaken on three stages regarding respectively international, European and Polish solutions and initiatives, due to the specified conditions of Polish problems of green consumption and sustainable development.